

módokat fogalmazott meg Dobai. A *Sakktábla, két figurával* elmozdulásról tudósít, nem radikális változásról ugyan, hanem inkább lassú súlypont-áthelyeződésről. A gyorsuló tapasztalatokról, s arról a körvonalazódó tanulásról, hogy mindenképpen sorsot formál a megtett út, s az otthonos céltalanságérzet is őrzi legalább a nosztalgiaát, amely így is éppoly egyetemes lehet, mintha nem csupán virtuális teljességre vonatkozna.

Szellemes, személyes vonatkozásokkal gazdag írásában Berkes Erzsébet a szemlélődést, a kívülállást kéri számon Dobain, az „új helyzet”-re vonatkozó beismerést hiányolja. „Zavarodott ez a nemzedéknek indult csoportozat, mert nem képes beismerni, hogy ami ellen lázadt, az volt annyira tágas, hogy magába emelje.” (*Élet és Irodalom*, február 24. Ezen a ponton szenved törést koncepciójának logikája. Arról van szó, ami csak gondolatai fonákjáról tűnik elő. A lázadás díszletét, kellékeit; a farmert, a hosszú haját stb. valóban befogadta ez a világ. Ez lehet ugyan nem lebecsülendő alkalmazkodóképességének bizonyítéka, de a Berkes által feltételezett tágasságának semmiképp. Valószínűnek tartom ugyanis, hogy Dobai sem és nemzedéktársai sem e felsorolt jegyekben látták a „lázaság” tartalmát, értelmét.

Ha társadalmilag érvényes módon akarja változó helyzetét tudatosítani ez a nemzedék, akkor mindenekelőtt azzal a beismeréssel tartozik, hogy illúzióknak bizonyult az a felfogás, amely az egyértelmű értékekre vonatkozó teleológia nélkül elképzelhetetlennek tartotta az életet, s elképzelhetetlennek a társadalomba való beilleszkedést anélkül, hogy radikális erkölcsi elveinek megfelelően ne kísérelné meg újrafogalmazni az egyéni és közösségi élet tartalmát és normáit, a társadalmiság értelmét, anélkül, hogy tisztába ne tenné a világot.

Valóban törvény: „az élet szent okokból élni akar”, akkor is, ha e nemzedék rosszul érzi magát ebben az „új helyzetben”, ha etikája zavarban van. Ennek tisztánlátása is szükségszerű, de semmiképp sem a felhőtlen öröm forrása.

Nem Dobai műve a leglátványosabb alkalom ugyan a nemzedéki kérdés boncolgatására, de talán nem is késik oly nagyon az a bizonyos beismerés. Ha áttételes módon, a tematikai beszűküléssel, az életérzés közvetítésével, de valóban a beavatkozási szándék kilúgozódásáról vall Dobai is e kötet írásaiban, s ez a beismerés egyik lehetséges, írói szemléletet formáló konzekvenciája. (*Magvető.*)

ELEK ISTVÁN

Nemzetiség-történeti alapvetés

ARATÓ ENDRE: TANULMÁNYOK A SZLOVÁKIAI
MAGYAROK TÖRTÉNETÉBŐL. 1918—1975

Beidegződés, már-már reflex közgondolkodásunkban állam és nemzet azonosítása. Ami annál furcsább, mert a dualista korszak Magyarországnak egyik leg súlyosabb problémája volt a nemzetiségi kérdés, az első világháború befejeződése óta pedig a magyarság jelentős része él nemzetiségi sorban. A nemzetmeghatározásoknak az a típusa terjedt el nálunk jobban, amelyben a politikai mozzanatok, az államnak döntő szerepe van. A „szabályos” eset — egy nemzet egy állam — volt a minta, pedig a valóságban ott sem volt egészen így, ahonnan a képlet származott (mindenekelőtt Franciaországból, az enciklopédisták és a jakobinusok nyomán). Hát még Közép-Európa keleti felén, ahol meglehetősen bonyolult településföldrajzi viszonyok között éltek együtt és egymás mellett népek, amikor eljutott hozzájuk a modern nemzeti eszme. Ausztria—Magyarország jellegzetesen többnemzetiségű ország volt, kultúrák és nyelvek éltek együtt — nem mindig békében —, az állampolgárok jelentős részének volt mindennapos tapasztalata, hogy több nyelven kell egymással érintkezni. Azt lehet mondani, hogy térségünkben a homogén nemzetállam prog-

ramja mindig abszurd elképzelés volt, nacionalista jellegű törekvés, mely más nyelvű népcsoportok visszaszorítására irányult. Nyíhe túlzás ezért nemzeti államoknak nevezni az 1918 után létrejövő vagy újjáalakuló közép-kelet-európai országokat. Az 1930-as hivatalos statisztikák szerint például Lengyelországban 30,9 százalék, Csehszlovákiában 33,8 százalék, Romániában 28,3 százalék volt nemzetiségi.

A történetírás — úgy tetszik — kevéssé vetett számot ezzel a realitással, a politikatörténet meghatározó kerete az állam. Ami persze érthető több szempontból is, hiszen a társadalom, a gazdaság fejlődését, a kül- vagy belpolitikai törekvéseket például praktikus és logikus adott esetben egy-egy állam keretében vizsgálni. Mégis föltűnő a legújabb kor viszonylatában a nemzetiség-történeti vizsgálatok hiánya magyar nyelven. Ezért is nagy jelentőséget tulajdonítunk annak a ténynek, hogy a szlovákiai magyarság történetével foglalkozó tanulmányok kötetben is napvilágot láttak. Arató Endre eltávozását e szempontból külön tragikusnak kell tartanunk, hiszen ő már nem fogja folytatni a munkát, alapvetését csak mások egészíthetik ki monográfiáivá.

Kényes kérdésekhez nyúlt, mindig igyekezett elfogultságok nélkül bemutatni a tényeket, egy célkitűzés vezette: a jelenleg és a jövőben is föltehetően szomszédságban és együtt élő cseh, szlovák és magyar nép egymásrataltságának hangsúlyozása. Más-más célokra íródott tanulmányok kerültek egymás mellé, melyek szerencsésen összekapcsolódó mozaikokat alkotva rajzolják ki a csehszlovákiai magyar nemzetiség közel hat évtizedes sorsát. A kötet első, terjedelem tekintetében jóval bővebb része 1918 és 1938 közötti jelenségekkel foglalkozik. A második részbe kerültek azok az írások, amelyek a nemzetiség második világháború alatti és utáni történetét érintik, néha csak közvetetten. Ezeknek az írásoknak egy része tulajdonképpen kritikából, könyvismertetésből kerekedett hosszabb, elemző passzusokat is tartalmazó dolgozattá.

Az első csehszlovák köztársaság magyar nemzetiségét sokoldalúan mutatja be Arató Endre, a gazdasági-társadalmi viszonyoktól a politikai és kulturális helyzetig. Mindenekelőtt azonban Csehszlovákia megalakulásának körülményeit vizsgálja, hiszen a magyar lakosság tőle független politikai okok következtében lett az új állam polgára. Ez a tény pedig igen fontos meghatározó tényező, hiszen olyan népcsoport került ekkor nemzetiségi sorba, mely korábban egy egységes nemzet része volt, s hovatartozási szándékáról senki nem kérdezte. A későbbi határ napi politikai konjunktúra eredménye volt, szinte csak a véletlennek tudható be, hogy nem északabbra vagy délebbre húzódtott valamennyire. Ez a jelentős számú (az 1910-es magyar népszámlálás szerint 1 066 577-en vallották a Csehszlovákiához került területen magyaroknak, az 1921-es csehszlovák népszámlálás szerint 634 827-en) nemzetiség túlnyomó részben kompakt egységet alkotott a határ hosszában, viszonylag erős nemzeti tudattal rendelkezett.

Bármennyire is mereven le van határolva időben a szlovákiai magyarság története, a szerzőnek érzékeltetnie kellett a háttérrel is, a cseh—szlovák—magyar kapcsolatok előzményeit, a politika- és eszmetörténeti vonatkozásokat, a kölcsönös előítéleteket. Arató Endre következetesen végzi munkáját, minden jelenség értékelésekor fölhívja a figyelmet a téves értelmezésekre. Elhatárolja magát a két világháború közötti magyarországi irredentizmustól, de nem fogadja el a nemzetiségi törekvéseket, az egyenjóságért vívott harc jelentőségét bagatellizáló nézeteket sem. Rámutat arra, hogy bár a magyar nemzetiség helyzete jóval kedvezőbb volt a polgári Csehszlovákiában, mint a királyi Romániában vagy Jugoszláviában, kemény bírálatot kell gyakorolni a diszkriminatív jelenségek fölött. Az alkotmány értelmében az első csehszlovák köztársaságban egyébként mindenki egyenlő jogúnak számított — anyanyelvétől függetlenül. A méltányos alaptörvénynek azonban nem voltak az élet egyes területeire vonatkozó gyakorlati szabályai. A magyar földbirtok kisajátítását nem hogy nem élvezhette a magyar nemzetiségű agrárproletariátus, hanem kompakt lakóterületén más nemzetiségű településeket létesítettek (a színmagyar Csallóközben például 22 szláv lakosságú teleppel kísérelték meg föllazítani a nemzetiségi vidéket). Joggal sértette a nemzetiségek érdekeit, hogy a „csehszlovák” nyelv — mint hivata-

los nyelv — privilegizált helyzetben volt. A polgári köztársaság a dualizmus korára emlékeztető iskolapolitikát valósított meg — a magyar nemzetiség rovására. Nem csodálható, hogy csökkent a magyar anyanyelvűek száma, mégpedig elég jelentős mértékben, 1921 és 1930 között mintegy 10 százalékkal.

Attekintésének igen fontos fejezetei a progresszió táborának azokról a kísérleteiről szólnak, amelyek társadalmi haladás és nemzeti egyenjogúság célkitűzését szem előtt tartva a közös, összekapcsoló tényezőket keresték. Példák hosszú sora kínálkozott elemzésre az 1918—1938 közötti korszakból. A sarlósok közvetítő tevékenységétől, a szlovák DAV és a magyar Az Út együttműködésén keresztül a nemzetiségi jogokat védő szlovák kommunistákig és a budapesti Szép Szó csehszlovákiai útjáig. Példaadó következetességgel sürgette a Csehszlovák Kommunista Párt 1937-es konferenciája a nemzetiségek egyenjogúságát az oktatási intézményekben. Közös felépéseken fejtenek ki propagandát baloldali szlovák és magyar írók a csehszlovák köztársaság védelmében.

A folytatás, sajnos, a második világháború után nem az egymásratalálás jegyében történt. Bár biztató jelnek vehették a kortársak, hogy magyarok is harcoltak a szlovák nemzeti felkelésben, hogy a Wehrmacht alkalmatlannak tartotta a magyar hadsereget a felkelés elleni harcra. A burzsoá cseh és szlovák politika azonban a nacionalista bosszúállás szellemét törekedett elfogadtatni odahaza és kint, a világban is. Arató Endre nem írta meg a magyarok kitelepítésének, a nemzetiségi diszkriminációnak krónikáját, de nem kerülhette meg ezt a problémakört. Nemcsak a tudós szakember tisztessége kívánta ezt így, hanem a közös jövőért érzett felelősség is. Ahogy világosan kell látnia a magyar közvéleménynek, a következő nemzedékeknek, hogy a modern nemzetté válásban a kiegyezés után súlyos akadályokat állított a velünk egy országban élő népek elé a magyar kormányzat, hogy a szlovákok is diszkrimináció áldozatai voltak, éppúgy tudatosítaniuk kell az 1945—1948 között történeteket a szlovákságnak. Pozitív tény, hogy szlovák tudós, Juraj Zvara (az ő munkáira reflektál Arató) írt először — 1965-ben jelent meg magyarul — áttekintést ezekről a sajnálatos eseményekről, melyek hatása máig érződik.

„A magyar lakosság egyenjogú helyzetének gyakorlata csak 1948-tól kezdődött azoknak a túlkapásoknak és intézkedéseknek a megszüntetésével, amelyeket 1945—1948 között alkalmaztak” — idézi Gustáv Husáknak a Csemadok 1968. szeptember 8-i központi bizottsági ülésén elmondott beszédét a szerző. Mintegy hétszáz ezer embert megfosztottak állampolgárságától, majd százazret kitelepítettek (részben a Magyarországgal elfogadtatott lakosságcsere-egyezmény keretében), négyszázazret reszlovakizálásra kényszerítettek, arra, hogy tagadja meg nemzetiségét és anyanyelvét (csak 1954-ben oldották föl). Tízezreket kényszermunkára vittek Csehországba, több mint három évig szüneteltették az anyanyelvű oktatást. Súlyos megrázkódtatás volt ez az időszak a nemzetiségi lakosságnak.

A tények jelentős részét azóta földolgozta a tudományos kutatás, a Csehszlovák Kommunista Párt is elítélte a visszaéléseket. A szlovák nép nem egy kitűnősége vállalta a szembenézést a múlttal. Laco Novomeský, a jeles költő (bár 1946-ban őt is hatalmába kerítette a nacionalista illúzió, egy előadásában Túrócszentmártonban arról beszélt, hogy Szlovákiának már végleg teljesen szlováknak kell lennie) hamar levonta a konzekvenciákat, párhuzamos magyar osztályokat követelt az iskolákba, magyar hivatalos lap megindítását szorgalmazta. Juraj Zvara tudományos munkáját már említettük. S hozzá kell tennünk a nemzetiség egyenjogúsításának számos eredményét a hatvanas években, egészen az 1968-as nemzetiségi alkotmánytörvényig, ami a kollektív nemzetiségi jogok törvénybe iktatását jelenti. Ez pedig jelentős kiindulópont lehet az egyenjogúság gyakorlati biztosításához.

Arató Endre tanulmányainak legfontosabb tanulsága: a múltért a jövő érdekében vállalni kell a felelősséget; a kényes kérdések fölvetésére is szükség van, elfogulatlan föltárásuk a közeledést segíti, nemzetek és nemzetiségek egyenrangú kapcsolatát. (*Magvető Kiadó.*)

KISS GY. CSABA